

Rijeka i

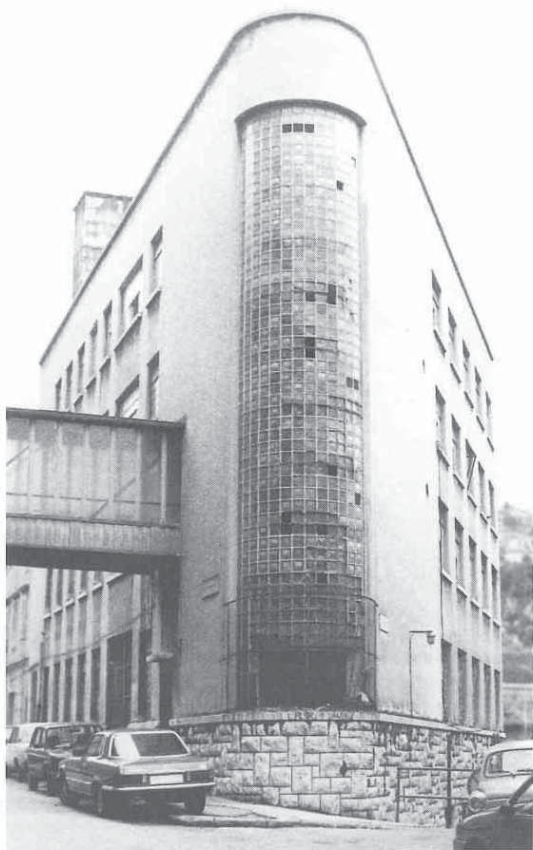
Prva polovica dvadesetog stoljeća jedno je od fenomenološki najzanimljivijih razdoblja u burnom razvoju grada Rijeka. Interesi velikih i malih zemalja dijelili su raznim nagodbama i sporazumima ovaj grad i njegovo stanovništvo i svatko je na svoj način sudjelovao u oblikovanju njegove identiteta. Intenzivan privredni rast i povećanje broja stanovnika s kraja prošlog i početka ovog stoljeća, pod okriljem ugarske vladavine, zaustavit će tek prvi svjetski rat. Nakon kraćeg razdoblja političkih previranja, od 1924. godine definirana je podjela grada između dvije države. Granica je Rječina. Zapadni dio dolazi pod talijansku upravu, a Sušak ulazi u sastav nove države Jugoslavije. Samostalan život tih gradova, a u skladu s privrednim razvojem, političkim ciljevima i interesima država kojima su pripali trajat će dvadeset godina. Rijeka je već oblikovana kao grad zahvaljujući i mađarskim planovima, koji su za talijansku administraciju bili previše ambiciozni, ali će u tom međuratnom razdoblju dobro poslužiti kao osnova za parcijalne planove po kojima se izgrađuju neki kompleksi Kozale, Škurinja i Kantride. Privrednu stagnaciju (lučki transport i brodogradnju preuzima Trst) prati i pad broja stanovnika, koji talijanska vlada

1 Raoul Puhali, Mali neboder, 1939. / Raoul Puhali, *The Little Skyscraper*, 1939

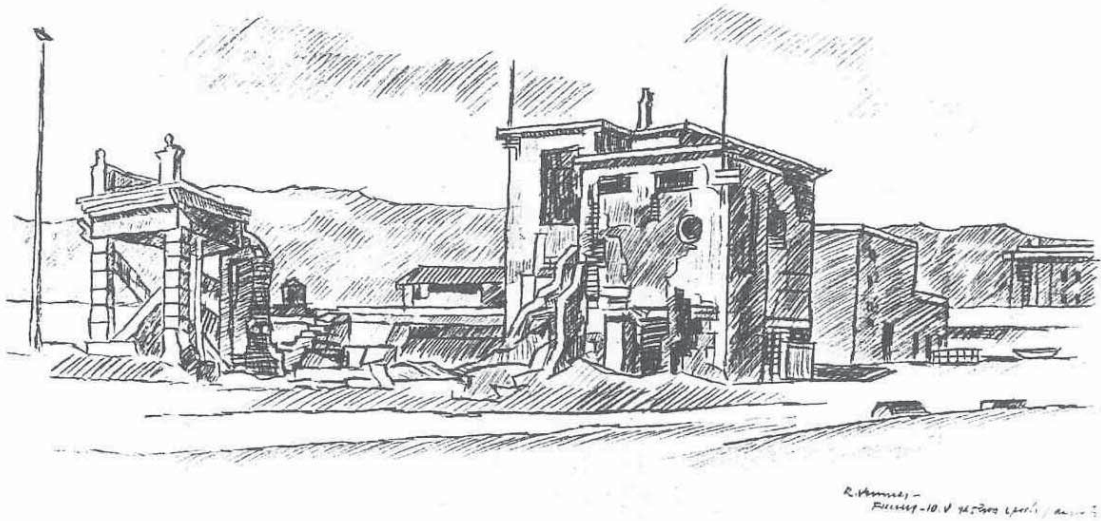
Sušak

od 1940. do 1950.

2 Nereo Bacci, Radnički restoran tvornice "Mateo Skull", 1941. /
Nereo Bacci, Factory Mess "Mateo Skull", 1941

pokušava zaustaviti naseljavanjem Talijana iz južne Italije i naročito posebnom stambenom (socijalnom) politikom, koja će se većim dijelom provoditi preko državnih ustanova kao Ente Autonomo Case Economiche e Popolari (EACEP) ili kasnih tridesetih godina preko Istituto Fascista Autonomo per le case popolari della Provincia di Fiume (IFA). Grade se naselja s tipskim kućama i višekatni stambeni objekti s velikim brojem stanova za građane slabijeg imovinskog stanja. Velik broj ostvarenja iz tog međuratnog perioda nosi pečat suvremenog arhitektonskog izraza, a to se u prvom redu odnosi na objekte javne i privatne stambene izgradnje. To je i razumljivo jer se cijela generacija riječkih arhitekata koji stvaraju u to vrijeme školovala na sveučilištima Beča, Milana, Padove i Budimpešte, i upoznala ideje Moderne, koje su strujile Europom. Iako se riječka moderna arhitektura razvija kao dio talijanske, čiju posebnost u europskim okvirima određuje utjecaj državne politike i njezine ideologije, određenu slobodu u realizaciji novih ideja u ovoj provinciji provincije davala je udaljenost od centara vlasti (Rima), tako da je i Piacentinijev eklektički Stile Litorio prisutan u jednoj pojednostavljenoj verziji (poslovna zgrada INA-e iz 1938. godine). Nekoliko

3 Romolo Venucci, Srušena Rijeka / *Romolo Venucci, Rijeka after bombardment*

se arhitekata naročito ističe svojim modernim arhitektonskim rješenjima: Giulio Duimich i Yvone Clerici sa zgradom Društvenih institucija (Palazzino della Provincia), stambenim objektima, te nizom projekata domova za majku i dijete, koji se realiziraju u okolici Rijeke (Lovran, Matulji itd.), zatim Enea Perugini s društvenim domom na Kantridi i tržnicom na Belvederu, Raoul Puhali sa svojim visokim kućama, Edoardo Stipanovich poslovnim objektom na Korzu i privatnom vilom na Preluci itd. Svima je zajedničko, da su to riječki arhitekti, dok je za gostujuće arhitekate iz Italije bilo rezervirano vrlo malo prostora. Padovanski atelje Mansutti i Miozzo, o čijim se projektima poznati talijanski arhitekt Giuseppe Pagano vrlo pohvalno izražava, 1933. godine gradi Sportski dom i igralište ONB (Opere nazionale Balilla), po projektu arhitekta Agnoldomenica Pice, pripadnika milanskog racionalizma, a poznatijeg kao teoretičara nove arhitekture. Godine 1936. gradi se poslovno-stambena zgrada Oberziner-Zampieri na riječkoj tržnici, dok najugledniji tršćanski arhitekt Umberto Nordio 1939. godine projektira riječki neboder, zgradu naglašene monumentalnosti. Najinteresantniji period u talijanskoj međuratnoj arhitekturi baš su te predratne godine, u kojima će zahvaljujući vladajućoj ideologiji moderna biti svedena na kompromis u kojem će dominirati obrasci sterilne nacionalne arhitekture s

predznakom "italianita" i "mediteranita". U to isto vrijeme (od 1936. do 1941. godine) ideje su internacionalnog stila prisutne u individualnim istupima i najzrelijim ostvarenjima Terragnija, Gardelle, Libera, Figinija i Pollinija, vodećih ličnosti racionalističkog pokreta u talijanskoj arhitekturi kao dijela Europske moderne.¹ Događanja na talijanskoj arhitektonskoj sceni reflektiraju se i na Rijeku. Već navedena poslovna zgrada INA-e i riječki neboder (s nacionalnim obilježjima nastaju u isto vrijeme, krajem tridesetih godina, kad i funkcionalistička ostvarenja Edoarda Stipanovicha, poslovna zgrada "Bata" na Korzu i vila Alazetta na Preluci, ili izuzetno suvremena zdanja Raoula Puhalia, visoka stambena kuća i Mali neboder.

Početak četrdesetih označava intenziviranje gradnje tipskih kuća tzv. socijalne arhitekture (Casa popolare). Samo je 1941. godine sagrađeno čak tri naselja s 18 kuća. Takva je stambena aktivnost svakako imala i svoju političku pozadinu. Ideje racionalističke arhitekture žive i dalje u individualnim ostvarenjima predstavnika moderne arhitektonske misli. Radnički restoran tvornice Mateo Skull inženjera Nerea Baccija, autora inventivnog i funkcionalnog projekta "Casa Nave", najbolji je takav primjer.

Vrijeme od 1943. do 1945. godine razdoblje je rušenja Rijeke. Naime, u tom se razdoblju Rijeka kontinuirano bombardira, i to ne samo njezino industrij-

4 Zdenko Kolacio, Zgrada Ghetaldus, 1950. / Zdenko Kolacio, Ghetaldus Building, 1950

sko područje na krajnjem zapadnom dijelu već i strogi centar grada, tzv. Stari grad, o čemu svojim crtežima svjedoči i poznati riječki slikar Romolo Venucci.

O tome kako se oblikovala fizionomija grada Sušaka, koji se do 1924. godine razvijao kao rezidencijalno središte, o njegovim nastojanjima da se i u urbanističkom smislu oblikuje kao grad za sebe, pisalo se vrlo mnogo, i to najčešće kada se govorilo o hrvatskoj modernoj u čijem okrilju stasa i sušačka međuratna arhitektura. Početak života ovog mladog urbanog bića pada u drugu polovicu 19. stoljeća, u vrijeme prometnog (željezničkog) povezivanja sa Zagrebom i drugim važnijim gradovima susjednih država i prenošenja mjesne uprave s Trsata na Sušak. Atraktivni tereni na padinama Sušaka (Bulevardu) okrenuti prema moru postaju zanimljiva buduća gradilišta". U tom smislu doneseni Statut o građenju bio je u toku šezdesetak godina presudan za formi-

ranje fizionomije Sušaka. No, kako taj dokumenat nije korišten samo duž Bulevarda već i u ostalim predjelima, slobodnostojeća izgradnja kuća u zelenilu (regulirana Statutom) dala je osnovni biljeg sušačkog panorami međuratnog razdoblja.²⁾ Od graditelja koji su u međuratnom razdoblju živjeli i radili na Sušaku, svjedok tog vremena, arhitekt Zdenko Kolacio ističe samo ime Davida Bunette. Zahvaljujući svom radu kod poznatog Paula Bonatza, jednog od začetnika Europske moderne, David Bunetta će svojim iskustvom znatno utjecati na ostale graditelje Sušaka i time pridonijeti višoj razini kvalitete redovne izgradnje. Najveći su doprinos arhitektonskoj izgradnji provedeni arhitektonski i urbanistički natječaji na kojima sudjeluju zagrebački arhitekti Juraj Denzler, Josip Pičman, Josip Seissel, Alfred Albini i drugi. Upravo će oni konačno i definirati hrvatsku modernu na Sušaku. Već je poznata epopeja s Hrvatskim domom

5 Edoardo Stipanovich, Poslovna zgrada "Bata", 1938. / Edoardo Stipanovich, Office Building Bata, 1938

6 Hinko Bauer, Stambena zgrada, 1951. / *Hinko Bauer, Apartment Building, 1951*

kulture Josipa Pičmana i njegova realizirana verzija Alfreda Albinija. Značajan je za afirmaciju novih tokova suvremene arhitekture na Sušaku dolazak i rad arhitekta Kazimira Ostrogovića u novoosnovanom Albinijevu arhitektonskom birou, i to u vremenu od 1937. do 1943. godine. U tom će periodu nastati niz stambenih i ugostiteljskih objekata na Sušaku, u Crivenici i Malinskoj, (1937. godine kuća Radonić, 1938. godine kuća Prosen i projekt za Pomorsku stanicu Jadranske plovidbe, a 1940. godine vile Mohović na Zurkovu). Uz Davida Bunetta još je jedan sušački arhitekt počeo na tom prostoru graditi svoju karijeru urbanista i arhitekta. Bio je to Zdenko Kolacio, koji je naročito aktivan u radu na izradi konačne regulatorne osnove Sušaka, zajedno s arhitektima Velimirom Jamničkim i Mirkom Premušićem.

Nakon završetka drugog svjetskog rata Rijeka i Sušak konačno postaju jedan jedinstveni grad, istina poprilično razrušen (zapadna strana), tako da će prve godine nakon rata označavati period obnavljanja, u prvom redu industrijskih pogona brodogradilišta, tvornice torpeda, lučkih pogona itd. Ime Zdenka Kolacija, koji će rukovoditi tim radovima na obnovi, sljedećih će deset godina biti vezano za niz izuzetno značajnih urbanističkih i arhitektonskih projekata u Rijeci, Hrvatskom primorju i Istri. Iz tog plodnog raz-

doblja izdvaja se 1946. godina, kada nastaje prva studija urbanističkog plana Rijeke, a 1952. osniva Urbanistički institut za Istru i Hrvatsko primorje.

Također će realizirati i nekoliko stambenih zgrada, od kojih je svakako najznačajnija zgrada Gheldusa (1950. godine) na Korzu jer slijedi ideje funkcionalističke arhitekture, ko-

je je u neposrednoj blizini još 1938. godine ostvario Edoardo Stipanovich u poslovnoj zgradi "Bata". U to vrijeme počinje i njegova plodna suradnja s drugim značajnim riječkim poslijeratnim arhitektom Zdenkom Silom, koja će rezultirati nizom vrlo uspješnih urbanističkih rješenja: rekonstrukcija putničke obale, urbanistička regulacija naselja riječkog brodogradilišta, memorijalna kosturnica na Trsatu i uređenje riječkih parkova. U obnovi Rijeke sudjelovali su i David Bunetta s rekonstrukcijom industrijskih pogona i Zdenko Stričić, jedan od najpoznatijih hrvatskih urbanista, s projektom pješačkog mosta preko Rječine i stambenom zgradom Jugolinije iz 1948. godine. Arhitekt Hinko Bauer (1951. godine) projektom stambene kuće na riječkoj tržnici zapravo na svoj način ali slijedeći racionalističke ideje Agnoldomenica Pice zatvara njegov nedovršeni kompleks stambeno-poslovne zgrade Oberziner-Zampieri iz 1935. godine.

U razdoblju od 1940. pa do 1950. godine riječka je arhitektura prošla kroz tri razdoblja: prvi period od 1940. do 1943. logički je nastavak već postojećih graditeljskih aktivnosti vezanih za talijansku modernu u zapadnom dijelu grada i hrvatsku modernu u istočnom dijelu - Sušaku. Naredno razdoblje, koje traje do 1945., označava period rušenja Rijeke, i to njezina zapadnog dijela. Poslijeratni period u znaku je

obnove razrušenog ali opet jedinstvenog grada, u kojem sudjeluju arhitekti iz Sušaka i Zagreba, nastavljajući ideje moderne, koje su ratne aktivnosti samo zaustavile ali ne i prekinule.

Cijela jedna generacija arhitekata koji su u nekadašnjem talijanskom dijelu ostvarili vrlo vrijedna djela talijanske moderne napustila

je odmah nakon rata Rijeku i otišla u Italiju i Južnu Ameriku. Samo su se neki od njih uspjeli i dalje baviti svojim zvanjem s istim uspjehom, kao na primjer Enea Perugini u Veneciji, Raoul Puhali u Trstu ili Bruno Angheben (projektant avangardne crkve na Kozali) u Veroni, dok su ostali potonuli u anonimnost. Ideje koje su dominirale u međuratnoj modernoj arhitekturi nastavile su živjeti i neposredno nakon rata, samo su se promijenili akteri.

U Istri je politička i privredna situacija bila slična kao u Rijeci ili drugim anektiranim hrvatskim krajevima. U Puli, najvećem gradu te umjetno održavane talijanske provincije, formirao se kao i u Rijeci krug arhitekata školovanih na sveučilištima Beča, Torina, Venecije i Rima, sa kojih stižu kao promicatelji novih ideja. Najznačajniji pulski arhitekt tog međuratnog perioda bio je Alfeo Pauletta, koji nakon arhitektonskog fakulteta u Rimu svoja prva radna iskustva stječe u Parizu, iz kojeg dolazi u Pulu kao već formirani pripadnik funkcionalizma, što potvrđuju i njegova djela koja su ostvarena u Puli od 1930. do 1934. godine. U tom periodu nastaje i futuristički projekt pošte talijanskog arhitekta Angiola Mazzoninija. Kraj tridesetih i počeo

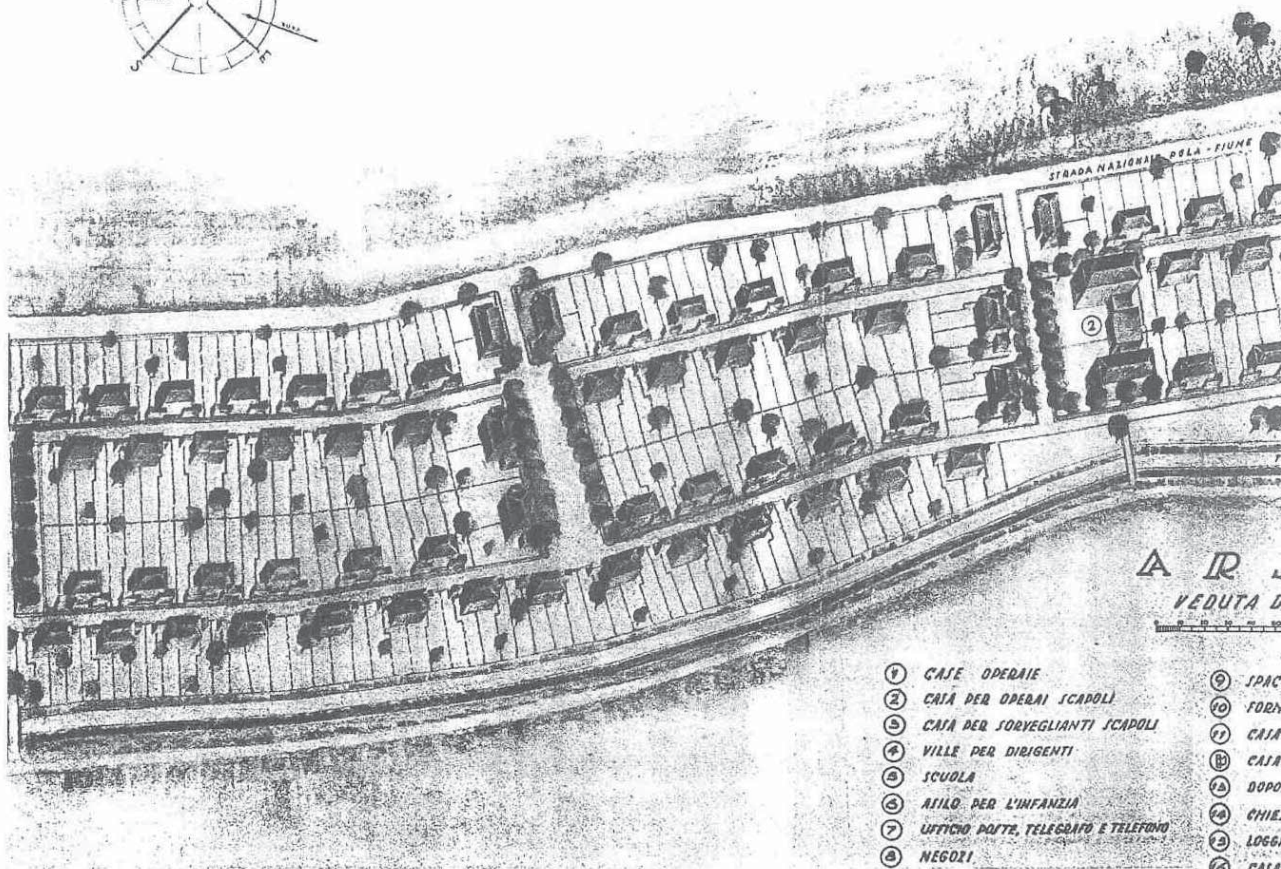
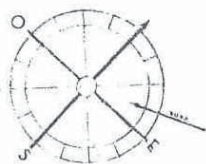
7 Agnoldomenico Pica, Projekt stambenog kompleksa, 1935. / *Agnoldomenico Pica, Project of Apartment Buildings, 1935*

tak četrdesetih godina označavaju period umjerenog racionalizma reprezentativnog predznaka naročito prisutnog u arhitekturi Lina Moschene.

Značajnije intervencije u Istri u urbanističkom smislu predstavljaju svakako projekti novih naselja Raše, arhitekta Gustava Pulitzera Finalija i Podlabina arhitekta Eugenija Montuorija. I jedan i drugi su značajni talijanski arhitekti, od kojih je Montuori već stekao slično iskustvo projektirajući 1933. godine s trojicom drugih arhitekata pilot-naselje humanih dimenzija Sabaudia, slijedeći Wrightovu misao o krizi metropole. Urbani aglomerat Raša nastaje 1936., a Podlabin od 1937. do 1942. godine. Vremenski slijede jedan iza drugoga i na sličan način povezujući moderno i tradicionalno koncipiraju ideju idealnog

8 Agnoldomenico Pica, Projekt stambenog kompleksa, 1935. / *Agnoldomenico Pica, Project of Apartment Buildings, 1935*

9 Urbanistički plan Raše, 1936. / *Urbanistic Map of Raša, 1936*

industrijskog (radničkog) grada. Za razliku od avangardnih urbanističkih i arhitektonskih Pulitzerovih rješenja (trg s crkvom Sv. Barbare u Raši), Eugenio Montuori je u primjeru Podlabina dokazao da je uspješniji u primjeni moderne europske misli u urbanističkom nego u arhitektonskom projektiranju.

Poslijeratni period u Istri obilježavaju slična događanja kao i u Rijeci: odlazak jednih i dolazak već afirmiranih hrvatskih arhitekata, koji će nastaviti stvarati slijedeći pretpostavke moderne arhitekture. Značajna je u tim godinama urbanistička djelatnost Zdenka Kolačija kao projektanta novog dijela rudarskog naselja Podlabin, regulacije Koromačna, rekonstrukcije Foruma u Puli i plana novog Umaga.

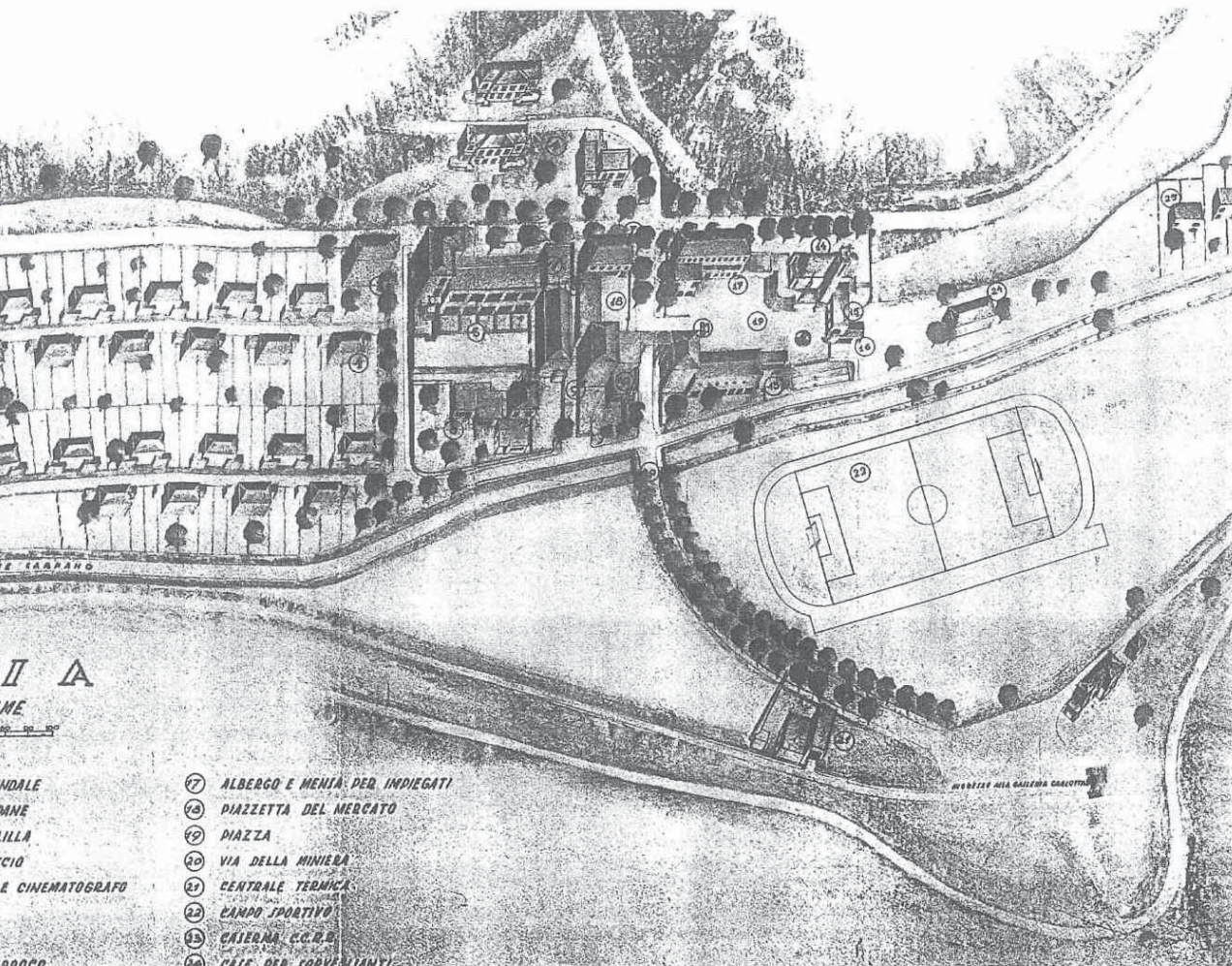
Summary

Jasna Rotim-Malvić: Rijeka and Sušak, 1940-1950

In the period from the year 1940 until 1950, the architecture of Rijeka has passed through three phases. The first, from 1940 to 1943, was a logical continuation of already existing building activities connected to the Italian Modernism in the western part of the town, and of the Croatian Modernism in the eastern part of Sušak.

The next phase lasted until 1945 and it was a period of destruction of the city of Rijeka, particularly the western part of the town.

The post-war phase is the time of reconstruction of the destroyed, but now a unified city. Many architects from Sušak and Zagreb participate in the recon-

10 Gustav Pulitzer Finali, Crkva. Sv. Barbare / Gustav Pulitzer Finali, Church S. Barbara

struction, implementing the ideas of Modernism that were, due to the warring activities, stopped for some time but not terminated altogether.

Bilješke

1 N. Pevsner će u svojem "Riječniku arhitekture" pod natuknicom Italija - racionalistički period, navesti Terragnija, Gardellu i Liberu i njihova djela iz kasnih tridesetih godina

2 Zdenko Kolacio, Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka, Arhitektura 30, 1976.